

De bloemen, de vaas en het water

Willen de duizend bloemen van de cultuur bloeien, dan hebben ze de overheid als vaas nodig, maar tegelijk onder andere het christelijk geloof als levend water. Maar wil het christelijk geloof een blijvende invloed hebben op de cultuur dan zal het daarin minstens vitaal en zichtbaar aanwezig moeten zijn. In een cultureel beraad zouden kerken en christelijke politieke partijen nader moeten praten over wat een christelijke cultuurvisie zou kunnen zijn.

DR. F. DE LANGE

De commotie die het rapport van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) 'Secularisatie in Nederland, 1966 - 1991' (Rijswijk 1994) in kerkelijke kring veroorzaakte was wellicht van meer betekenis dan de cijfers waarvan het rapport melding maakte. Met enige overdrijving kan men zeggen: de opwinding over de voortschrijdende ontkerkelijkheid was nieuw, de gegevens erover waren dat allerminst. Had het rapport nu zo'n effect omdat de boodschap dit keer niet door 'zo maar' een paar sociologen werd gebracht, maar door een overheidsinstelling? Sprak het rapport tot de kerkelijke verbeelding omdat het zich niet beperkte tot een droge opsomming van sociologisch cijfermateriaal, maar op grond van deze cijfers de lijnen doortrok naar de toekomst? Nu is reeds 54% buitenkerkelijk, maar de onderzoekers spreken de verwachting uit dat in 2020 nog maar een kwart van de Nederlandse bevolking lid zal zijn van een kerk. Gelovig zijn impliceert niet per definitie ook kerklidmaatschap, maar ook de religiositeit van de Nederlander zal naar verwachting van het rapport navenant afnemen. Het is aannemelijk dat in 2020 'nog ongeveer 25% van de bevolking er in verschillende mate religieuze opvattingen op na kunnen houden'. Nu is dat nog ongeveer de helft. De onderzoekers schetsen daarmee het voorland, dat de kerken te wachten staat. Ze deden daarmee in feite niets meer dan de effecten van de geringe kerkelijke betrokkenheid van de huidige jongeren van 17 tot 30 jaar (28%) doorrekenen tot in hun directe consequenties. Het toekomstbeeld dat de kerken in het rapport voorgeschoteld krijgen liegt er dus niet om: 'De situatie met betrekking tot de christelijke godsdienst en de kerken is bijzonder triest en de vooruitzichten zijn uitermate somber', zo vatte de godsdienstsocioloog G. Dekker zijn reactie op het genoemde rapport samen. 'Wie de schoen past, trekke hem aan', zo kan men stellen; het is in de eerste plaats de zaak van de kerken om in beleidsvisies en -strategieën zich rekenschap af te leggen van hun feitelijke minderheidspositie in een geseclariseerde samenleving. Zij beginnen daar nu ook mee, al is het voor menig theoloog veel te laat. Beschreef W.H. van den Pol niet al in 1968 Het einde van het conventionele christendom?

Afbrokkelende normen en waarden

Behoort ontkerkelijkheid echter uitsluitend op de agenda van de kerken te staan? Dat kan alleen degene verdedigen die bij godsdienst uitsluitend aan een volstrekt geprivatiseerde en geïndividualiseerde zingevingbehoefte denkt. Maar wie beseft dat religie in de geschiedenis van de mensheid tot nog toe altijd een bron (wellicht de krachtigste) van cultuurvorming is geweest, beseft dat het gelaat van de westerse cultuur ingrijpend zal veranderen, nu zij afscheid lijkt te nemen van een van haar bronnen. En dat beslist niet ten goede, zeggen niet alleen kerkleden, maar ook zij die vanuit christelijke inspiratie in politieke partijen actief betrokken zijn. Men kan zich verbonden weten aan christelijke waarden en normen zonder lid te (willen) zijn van een kerkgenootschap. Maar ook dan is men van mening dat een samenleving met een recht verstaan christendom als cultuurbeïnvloedende factor beter af is dan een zonder.

Het CDA mikt nadrukkelijk ook op deze 'zwevende gelovige', voor wie een kerkelijke band te zeer knelt. Niet alle godsdienst is geïnstitutionaliseerd, en er is ook veel christelijk geloof onder de mensen zonder dat het die naam uitdrukkelijk draagt. Echter, de animo van theologen om al te enthousiast van 'anoniem christendom' en 'kerk buiten de kerk' te spreken is geluwd. Uit theologische eerlijkheid: men moet geen mensen als 'christen' willen claimen die hetzelfde niet willen zijn. Maar ook uit sociologische redenen. De secularisatie-theologie, die in de jaren zestig van de eeuw (van de ontkerkelijkheid) een deugd voor het christendom wilde maken, vindt nog maar weinig steun. 'Eindelijk kan het christelijk geloof eens laten zien wat het werkelijk inhoudt, nu het bevrijd wordt van het juk der kerk!' oordeelde men toen. Onderzoek toont echter aan dat religie niet overleeft zonder institutionele steun, in elk geval niet aan volgende generaties kan worden overgedragen. Zonder steun van en inbedding in zichtbare gemeenschappen sterft een religieuze traditie af. En dat geldt niet alleen voor de geloofsvoorstellingen, maar ook voor de daarmee verbonden waarden en normen. Het koketteren met de christelijke minderheidspositie als de enige mogelijke (want: écht christelijke) wordt nu eerder (en terecht) als 'zure druiven-theologie' betiteld.

Christelijke politieke partijen zijn niet uitsluitend, maar op zijn minst indirect afhankelijk van ondersteuning vanuit kerken en geloofsgemeenschappen. Een visie op de wereld, een houding tegenover de samenleving, aldus de socioloog P.L. Berger, kan niet bestaan zonder een aantal mensen dat deze visie en houding met elkaar deelt en succesvol (dat wil zeggen: duurzaam) in stand houdt: deze sociale steun vormt de 'geloofwaardigheidsstructuur' van hun definitie van de werkelijkheid. Dat geldt ook van een christelijke kijk op de dingen. Kerken vormen van oudsher het draagvlak en de voedingsbodem van christelijke waarden en normen; en als de eerste afbrokkelen nemen ze de laatste in hun val mee. Er zijn wellicht vele oorzaken voor de verkiezingsnederlaag van mei 1994; de ontkerkelijkheid is er echter op zijn minst één van.

Tijd rijp voor LAT-relatie

Hun gezamenlijke minderheidspositie zou kerk en christelijke politieke partijen in zekere zin weer in elkaars armen kunnen drijven. *Bien étonnés de se trouver ensemble*. Want lange tijd zijn de verhoudingen op zijn minst koeltjes geweest. Vanuit de kerken gezien: zij konden zich principieel niet met machtsvorming bezighouden, terwijl het politieke handwerk dat juist vereist. Het evangelie van de Heer die knecht werd verdraagt zich maar moeilijk met knechten die graag heer willen worden. Maar ook vanuit de christelijke politiek gezien: hebben de kerken dan geen oog voor het principiële compromiskarakter dat aan het politieke handelen kleefte, ook aan het christelijke? Nemen zij - in hun vermeende trouw aan de Gekruisigde - niet veeleer de Pilatushouding aan, hun schone handen wassend in onschuld? Het verhoopte huwelijk tussen de kerken en het CDA mondde veelal uit in een scheiding van tafel en bed. Vooral het verschil in visie op de verhouding van macht en geloof zorgde telkens voor verkilling in de relatie. En macht, dat had het CDA. De regeringsverantwoordelijke blik van boven verdraagt zich maar moeilijk met de 'blik van onderen' (Bonhoeffer)

Lange tijd zijn de verhoudingen tussen kerken en christelijke politieke partijen op zijn minst koeltjes geweest. Op de foto een ontmoeting tussen een CDA-delegatie en een delegatie van de Hervormde Synode in de tweede helft van de jaren tachtig.

die de kerken probeerden in te nemen; vanuit het midden lijkt de samenleving zo anders dan vanuit de marge.

Maar wellicht is de tijd zachtjesaan wel rijp voor een soort LAT-relatie. *Living Apart Together* - kerk en politiek blijven hun gescheiden taken en afgebakende verantwoordelijkheden houden. Desondanks hebben ze toch zoveel *together*, dat van een duurzame relatie sprake kan zijn: hun gezamenlijke oriëntatie op de christelijke traditie, die door gedeeltelijk dezelfde achterban wordt gedeeld. Beide bestaan bij de gratie van mensen die zich in willen zetten voor een christelijke kijk op de wereld, en de daarmee verbonden waarden en normen. Op grond van deze lotsverbondenheid zou op zijn minst een voorzichtige toenaderingspoging kunnen worden gedaan. De machtskwestie hoeft althans minder dan vroeger bij voorbaat reeds het gesprek tussen hen te vertroebelen.

Vanuit christen-democratisch gezichtspunt biedt de visie die C.J. Klop, plaatsvervangend directeur van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, in zijn heldere proefschrift over 'De cultuurpolitieke paradox' ('Noodzaak en onwenselijkheid van overheidsinvloed op normen en waarden', Kampen 1993) heeft ontwikkeld, mijns inziens vruchtbare aanknopingspunten. Op een tweetal punten doorbreekt Klop de karikatuur die de communicatie tussen de kerken en het CDA vaak in de weg staat. In de eerste plaats de veronderstelling dat het in de politiek (ook in de christelijke) om

macht zou gaan terwille van de macht; vervolgens dat het terrein van de politiek zich uitsluitend uitstrekt tot (sociaal-economische) verdelingsvraagstukken. Ten aanzien van dat eerste bepleit Klop dat ook voor de christen-democratie (als het goed is) machtsvorming een middel is tot een doel: een doel vervolgens, dat - en dat ten aanzien van het tweede - vooral gelegen is het waarborgen en ontwikkelen van de relatieve autonomie van de verschillende cultuursectoren. Christelijke politiek keert zich tegen de dreigende hegemonie van de markt over alle levensgebieden in naam van de menselijke waardigheid.

Kritische bijdrage aan cultuurvorming

Zo gezien levert christelijke politiek een kritische bijdrage aan cultuurvorming. Onder cultuur kan men heel in het algemeen de 'levensstijl van een samenleving' verstaan, of - om het wat preciezer met Klop te formuleren - het 'geheel van opvattingen met betrekking tot de zin van het bestaan, waarden, normen en betekenissen, die mensen inspireren en activeren'. Cultuur wordt op tal van plaatsen in de samenleving gemaakt en beïnvloed. Dat gebeurt in sociale bewegingen, in het onderwijs, in de media, in de kerken. Maar ook de overheid heeft - of zij dat nu bewust ambieert of niet - een normerende werking op de ontwikkeling van de samenleving. Alleen al door publiekrechtelijke regels op te leggen aan de burgerlijke betrekkingen doet zij in zekere mate aan cultuurvorming. Ook al probeert men de overheid slechts met minimale bevoegdheden uit te rusten, zij is en blijft een exponent van het zedelijk gehalte van een cultuur en beïnvloedt dat op haar beurt ook. Bevordert zij bijvoorbeeld in haar beleid de individuele zelfontplooiing van mensen of legt zij meer de nadruk op sociale verbanden (zoals het gezin)? Via wetgeving en inkomenspolitiek wordt het één (in de jaren negentig) dan wel het ander (in de jaren vijftig en zestig) feitelijk genormeerd en gestimuleerd. De overheid doet actief aan cultuurpolitiek, of zij zich daar nu van bewust is of niet. In de planbureaus (Centraal Planbureau, Sociaal en Cultureel Planbureau, Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid) is dit proces van cultuurbeïnvloeding in zekere zin zelfs geïnstitutionaliseerd, en worden er beleidsinstrumenten ontwikkeld om aan lange termijn-visies op de samenleving vorm te kunnen geven.

Politieke partijen zijn in het leven geroepen om invloed uit te oefenen op het overheidsbeleid inzake cultuurvorming. Zij mengen zich in het publieke debat en nemen deel aan het culturele beraad, in het parlement, maar ook daarbuiten. Het boek van Klop gaat nader in op de noodzaak en (on)wenselijkheid van deze overheidsinvloed op de cultuur. Met behulp van de reformatorische wijsbegeerte van H. Dooyeweerd en de christen-democratische principes van publieke gerechtigheid, gespreide verantwoordelijkheid, solidariteit en rentmeesterschap ontwikkelt hij een intrigerende visie op de positieve en actieve rol van de overheid in de cultuurpolitiek. Tegen de toenemende druk tot commercialisering van alle levensgebieden brengt hij de aan Dooyeweerd ontleende 'wet op de cultuureconomie' in het gemaal: elke cultuursector heeft zijn eigen leidende waarde en dient in zijn relatieve autonomie te worden gewaarborgd en genormeerd. De wet van de cultuureconomie beperkt dus de economische sector in zijn expansiedrang. Zij zegt dat niet alles te koop is. Ten aanzien van de verhouding economie en milieu, maar ook ten aanzien van de vercommercialisering van het omroepbestel en de vercommercialisering van de medische techniek resulteert dat in een uiterst kritische en waakzame houding tegenover een dominante tendens in onze cultuur. Aan de markt moeten grenzen worden opgelegd vanuit het gezichtspunt dat maatschappelijk nut meer is dan geldelijk gewin. 'Het beginsel van de menselijke waardigheid eist dat niet het gehele leven door het marktbeginnel kan worden gedomineerd.' (271).

Als begrensd instrument kan volgens Klop dan alleen de overheid optreden. Zijn boek voert vervolgens een pleidooi tegen een waardenneutrale overheid, door uiteen te zet-

*Als de kerken
afbrokkelen nemen
ze de christelijke
normen en waarden
in hun val mee.*

ten hoezeer zij de exponent is van een cultuur die als twee belangrijkste zinbronnen het christendom en het humanisme heeft. Het reservoir aan waarden en normen dat met deze beide tradities wordt aangeboord, biedt - in hun onderlinge complementariteit - het optimale morele kader voor de Nederlandse en Europese cultuurpolitiek. Ook al vormt het christelijk geloof niet meer het enige en het dominante culturele referentiekader, de 'substantiële aanhang' die er aldus Klop nog voor bestaat, rechtvaardigt zijns inziens de vitale rol die de christen-democratie als cultuurpolitieke factor kan spelen. Willen de duizend bloemen van de cultuur bloeien, dan hebben ze de overheid als vaas nodig, maar tegelijk (al is het niet uitsluitend, dan toch met name) het christelijk geloof en de Grieks-humanistische traditie als levend water.

Ik heb wel aarzelingen bij de benadering van Klop. Met name de massiviteit waarmee hij de bonte wereld van geloven en denken in Europa herleidt tot drie zinbronnen (naast het christendom en het humanisme rekent hij ook de gnostiek ertoe), waarmee we het vervolgens ook in de toekomst maar moeten doen, roept vragen op. De kwalitatieve bijdrage van bijvoorbeeld het jodendom en de islam aan de Europese cultuurvorming worden zo te snel vanuit hun minderheidspositie in de marge geduwd; en wie zegt dat als gevolg van de hedendaagse ontmoetingen tussen gistende culturen in de huidige mondiale samenleving niet nieuwe, onvermoede amalgeringen van zingeving kunnen ontstaan? Klop is wellicht te Europacentrisch en legt te weinig interculturele gevoeligheid aan de dag in zijn benadering van de toekomst. Maar over deze vragen hier niet verder. Ik leg de nadruk op de winst van zijn benadering. Die schuilt mijns inziens in het feit dat, doordat hier de politiek in het brede kader van cultuurvorming wordt geplaatst, de politieke fixatie op macht wordt voorkomen. Op basis daarvan is een beter gesprek met de kerken mogelijk: ook zij pleiten (als het goed is) voor christelijke invloed op cultuurvorming.

Dynamisch en veranderlijk proces

Maar als we daartoe uit de bron van de christelijke traditie moeten putten, dreigen de bloemen dan door de ontkerkelijkheid en secularisering niet steeds meer droog te staan? Toen premier Lubbers in 1989 zijn regeringsverklaring wilde besluiten met de opmerking van de theoloog Schillebeeckx, dat 'mensen de woorden vormen in Gods verhaal van de geschiedenis', werd hij door zijn coalitiepartner gedwongen eraan toe te voegen: 'volgens velen'. Was toen het SCP-rapport over secularisatie verschenen, dan had hij wellicht moeten clausuleren: 'volgens steeds minder mensen.' En was Klop niet in december 1993, maar na mei 1994 gepromoveerd, dan had zijn spreken over 'substantiële aanhang' wellicht ook enige nuances behoeft. Terecht signaleert hij dat 'het ethos van de publieke sector thans niet uitsluitend door de politieke waarden en normen van het christelijk geloof kan worden bepaald, omdat daarvoor geen meerderheid meer bestaat.' Maar wat te doen als de meerderheid een duidelijke minderheid is geworden? Met slechts een kwart van de bevolking als lid (en na 2020 wellicht nog minder) zouden de kerken ooit in een vergelijkbare positie terecht kunnen komen als het Humanistisch Verbond, dat met zo'n 15.000 leden de helft van de (buitenkerkelijke) Nederlandse bevolking zegt te vertegenwoordigen. De Nederlandse en Europese traditie is dan wel grotendeels 'christelijk' en 'humanistisch', maar zij wordt niet meer daadwerkelijk (dat wil zeggen institutioneel) gedragen door actieve, zich organiserende en profilerende gemeenschappen. Met de vitaliteit van de christelijke en humanistische waarden en normen is het dan gauw gedaan. Ook als dan deze waarden nog wel worden onderschreven (en waarom niet: daar is niets mis mee), zal de toevoeging 'christelijk' door steeds meer mensen als overbodig worden beschouwd. De politieke partij die zich tot in zijn naam voor deze toevoeging sterk maakt, zal zijn aanhang zien slinken. Deze vrees bekruipt me bij de massieve beelddespraak van Klop - ook wel door politici (en niet alleen christen-democratische) gebezigd - over de christelijke 'zinbron' van onze westerse cultuur. Een bron verschaalt immers als er niet meer uit

wordt geput. Zij is dan eigenlijk geen bron meer. Zonder beelddespraak: tradities sterven af als zij niet meer worden hernomen, toegeëigend, gearticuleerd en geactualiseerd. Sterker nog, tradities bestaan slechts voorzover ze door mensen worden aangehangen. Bepaalde waarden en normen worden niet als 'christelijk' aangeduid omdat ze objectief christelijk zouden zijn, maar omdat ze vanuit het christelijke referentiekader van mensen als zodanig worden geijkt.

En in dit opzicht is mijns inziens de rol van de kerken cruciaal. Wil het christelijk geloof van blijvende invloed zijn op onze cultuur, dan zal het minstens vitaal en zichtbaar daarin aanwezig moeten zijn. Kerken (of meer in het algemeen: religieuze gemeenschappen) zijn interpretatiegemeenschappen, waar mensen de overgedragen christelijke geloofsvoorstellingen, waarden en normen levendig in hun bestaan proberen te vervolgen en te verbuigen. Politieke partijen, met hun beperkte instrumentele doelstellingen, plukken daar de vruchten van, maar dragen er zelf niet substantieel toe bij. Zij gaan wellicht uit van een christelijke grondslag, maar hebben hem niet zelf bedacht. Die 'grondslag' ligt ook niet zomaar voor het oprapen. Het beeld dat dit woord oproept zou de suggestie kunnen wekken. Maar wat christelijk is en wat niet, is voorwerp van voortdurende ijking en herijking. Tradities, ook de christelijke, vallen ons niet kant en klaar vanuit de geschiedenis (of zelfs: de hemel) toe, maar vormen zich. Zij zijn net zo levend en veranderlijk, als de mensen en de culturen door wie ze gedragen worden. Bij christelijke traditievorming moet men dan ook eerder denken aan het plankgewijze vervangen van de bodem van een schip in volle vaart, dan aan het metselen van de fundamenten van een huis op vaste grond. Ook al is er sprake van continuïteit (anders zou men immers niet van traditie spreken): wat gisteren voor velen christelijk was (het verbod op voorbehoedmiddelen of de leer van de dubbele uitverkiezing) hoeft het morgen niet meer te zijn, en wat vandaag door velen nog als onchristelijk wordt beschouwd (homoseksualiteit of de oecumene met moslims) kan morgen wel als zodanig worden beschouwd. Christelijke cultuurvorming is een dynamisch en veranderlijk proces.

Dubbele rol kerken

Wil er van christelijke invloed op de cultuurvorming sprake zijn, dan zullen de kerken dus in elk geval een dubbele rol dienen te vervullen:

- (1) zij zullen de inhoud van het christelijk geloof zo moeten (her)formuleren, dat het voor hedendaagse mensen in hun persoonlijke leefwereld relevant wordt om zich er mee te identificeren;
- (2) zij dienen aanneemelijk te maken dat het christelijk geloof niet alleen van betekenis is voor het persoonlijke leven, maar voor het brede veld van de hedendaagse cultuur. Het christelijk geloof moet cultuurpolitiek relevant worden geacht.

Een paar opmerkingen over deze dubbele rol van de kerken. Hoe blijft het christelijk geloof zowel persoonlijk als cultureel relevant? Ten aanzien van het eerste kan men rustig stellen dat de kerken de afgelopen jaren hebben gefaald. Zij hebben zich verschanst in de orthodoxie of hebben zich uitgeleverd aan de secularisatie, zij hebben zich van de cultuur afgekeerd om een 'verzuilde' sub-cultuur te ontwikkelen (de 'G-zuul' en de 'refo-cultuur') of hebben haar kritiekloos omhelsd om volledig in haar op te gaan. Het maatschappij-kritisch christendom, dat het christelijk geloof geheel in seculiere ethiek wilde vertalen, blijkt een dood spoor te zijn geweest. Het fundamentalisme van de orthodoxie vertoont daarentegen steeds meer sectarische trekken. Tot een nieuwe volwassen geloofshouding, die de harde objectieve leerstelling van de orthodoxie en het vage subjectivisme van het inhoudsloze religieuze gevoel heeft overwonnen, is het nauwelijks gekomen. En dat geldt zowel voor de rooms-katholieke kerk als voor de protestantse kerken. Teken van ontbrekende vitaliteit is het feit dat de geloofsoverdracht aan de volgende generatie stopt. Sommige theologen bekritiseerden

het secularisatie-rapport van het SCP, door er op te wijzen dat de onderzoekers slechts een afnemende steun voor traditionele leerstellingen registreerden. Zij hadden gelijk; maar - zo kan de wedervraag van de sociologen luiden - wat zijn dan, in rond Holland geformuleerd, de nieuwe geloofsinhouden waar mensen van nu wel warm voor lopen? Er wordt in de kerken gestoterd en gestameld, en vaak blijft het bij wat algemene vaagheden. De kerken zijn te weinig creatief geweest, er is te weinig gedurfd geëxperimenteerd met theologie en liturgie, zodat nieuwe vormen van geloofsexpressie nauwelijks een herkenbare structuur hebben kunnen vinden.

Nu moet men dat de kerken niet alleen aanrekenen. Er zijn algemene processen in het geding die zich aan hun greep onttrekken. De kloof tussen rationalisering en secularisering enerzijds en geloof anderzijds wordt met de dag groter en moeilijker overbrugbaar. Het proces van modernisering heeft de religie geprivatiseerd, geïndividualiseerd en ge-ont-institutionaliseerd. Het christelijk geloof deelt in - wat A.C. Zijderveld noemt - de algemene 'generalisering van waarden', die heel onze cultuur doortrekt: iedereen gelooft wel een beetje ergens in, als het maar vrijblijvend mag en 'ieder voor zich'. De waarden waarop mensen zich oriënteren worden losgekoppeld van de vaste institutionele kaders, waarin ze vroeger lagen verankerd, nu deze instituties (om het even of het nu het huwelijk, de kerk of de voetbalclub betreft) alleen nog worden gemeten aan hun effectiviteit en efficiency. Ze gaan zweven. Dat ook de christelijke waarden gaan zweven, moet men dus de kerken niet alleen aanrekenen. Zij zijn van dit generaliseringsproces niet zozeer de oorzaak, als wel het slachtoffer.

*Christelijke
cultuurvorming
is een dynamisch
en veranderlijk
proces.*

Brede blik of terugtrekken

Maar hoe daarop als kerken te reageren? Dienen zij nog een brede blik over heel het terrein van de cultuur in stand te houden, of kunnen zij zich terugtrekken op hun religieuze kern-functie? Heeft het christelijk geloof vandaag nog een cultuurtaak? Het zou mijns inziens een vlucht naar achteren betekenen als de kerken zich in reactie op de modernisering in het verleden gingen verschansen. Zij zouden daarmee hoogstens een religieuze subcultuur vormen, zonder enige invloed op de dominante cultuur. Anderzijds zou het een capitulatie voor de feiten zijn en een christelijk substantieverlies betekenen, als zij zich neer zouden leggen bij de totale subjectivering van het christelijk geloof tot een individuele, mystieke heilsleer. De verschillende kerkelijke tradities spraken tot nog toe, ondanks hun onderlinge confessionele verschillen, hoe dan ook over een christelijke cultuuroopdracht. Nu christenen in de minderheid zijn geraakt en zij ook inzien hoe de openhoping van 'christelijke' macht in het verleden de zaak van het geloof heeft geschaad, zweert men het theocratisch visioen af. De rooms-katholieke kerk is daar sinds Vaticanum II mee bezig; de protestantse kerken gaan er nu toe over (vgl. G.G. De Kruijf, 'Waakzaam en nuchter; over christelijke politiek en democratie', Baarn 1994). Dit afscheid is terecht, als men onder 'theocratie' uitsluitend de vestiging van de godsheerschappij verstaat met de kerk als goddelijk machtsinstrument. Ook (en misschien wel: juist!) in handen van de kerk corrupteert immers de macht. Daarom is er met De Kruijf veel voor te zeggen om het profetisch getuigenis van de kerk maar eens niet tot de samenleving te richten, maar tot kring van de kerkelijke gemeente zelf te beperken: de stem van de kerk sloeg in de afgelopen jaren wel eens over als zij de wereld in naam van God vermaande. Maar behalve deze 'theocratie van boven' (waar we van af moeten) is er ook nog de 'theocratie van onderen': de utopische idee dat mensen de weg kunnen vrijmaken voor de godsheerschappij, door zich in hun handelen er al vast op te oriënteren. Ik meen dat het christelijk geloof een dodelijke amputatie ondergaat, als men die 'politieke' dimensie eruit licht. Deze theocratie vestigt zich niet door middel van gesanctioneerde macht (*potestas*), maar door middel van met vrije instemming verkregen invloed (*auctoritas*); niet met behulp van sociale dwang, maar met behulp van moreel overwicht.

Deze godsheerschappij vestigt zich in de gewetens van hen, die zich in volle vrijheid hebben laten overtuigen. De idee van kerstening die erachter zit, kreeg in het Nederlandse protestantisme een kloeke, anti-thetische invulling; in het sacramenteel georiënteerde rooms-katholieke denken een meer synthetische uitwerking. Beide idealen namen politiek gestalte aan en riepen eigen (verzuilde) cultuurvormen in het leven. Er is daarbij veel goeds verricht, er is daarbij veel mis gegaan. Zo kan het in elk geval niet weer opnieuw.

Het zou echter te betreuren zijn als daarmee de gedachte van en de wil tot christelijke cultuurvorming als zodanig zou verdwijnen. Als in reactie op het maatschappij-kritisch christendom van de jaren zeventig en tachtig de religieuze pendel in de jaren negentig zou doorslaan naar een soort kerkelijke *cocooning*. Het christelijk geloof hoort niet alleen thuis in de innerlijkheid van de ziel of in de beslotenheid van de christelijke gemeente. Het bestrijkt de cultuur in heel haar breedte - al was het alleen maar als cultuurkritiek - of het pleegt verraad aan een substantieel element uit zijn traditie.

Cultureel beraad

Wat dan wel een christelijke cultuurvisie zou kunnen zijn, die vraag verdient voorwerp te worden van het cultureel beraad waaraan kerken en christelijke politieke partijen zouden kunnen participeren. Hoe analyseren zij de cultuur? Wat behelst hun beider cultuurkritiek? Waar zien zij mogelijkheden voor goede cultuurvorming en -politiek? Welke bondgenootschappen kunnen zij sluiten? Voor beide biedt zo'n beraad de mogelijkheid om tenminste aan één verzoeking weerstand te bieden: het weerhoudt de kerken ervan de secularisering aan te grijpen als reden om zich terug te trekken op het erf van de christelijke gemeente of in de luwte van de innerlijkheid; het weerhoudt de christelijke partijen ervan om te doen alsof 'christelijk' iets zou kunnen zijn buiten het actuele, zich ontwikkelende, vitale geloof van mensen om.